

ОСТАВЕ РУДНИЧКО-ТАКОВСКОГ КРАЈА

2. АНТИКА

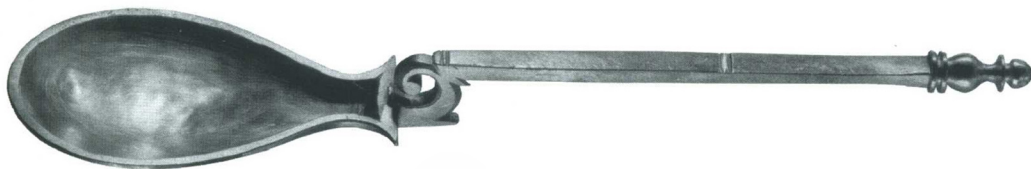
МУЗЕЈ РУДНИЧКО ТАКОВСКОГ КРАЈА

МУЗЕЈ РУДНИЧКО ТАКОВСКОГ КРАЈА

ОСТАВЕ РУДНИЧКО-ТАКОВСКОГ КРАЈА

2. АНТИКА

Ивана Поповић

Римско сребрно посуђе из Горњих Бранетића

Веселинка Нинковић

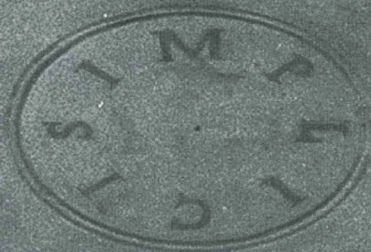
Римска плоча са локалитета Велики Штурац на Руднику

Ана Цицовић

Римска фигурина са Рудника

Галерија Музеја рудничко-таковског краја
Синђелићева 7, Горњи Милановац

15. април – 15. мај 2009.

Римско сребрно посуђе из Горњих Бранетића

Римско посуђе од сребра, откривено у атару данашњег села Горњи Бранетићи, западно од Рудника, представља изузетно занимљиве примерке римске тореутике, по чему се издваја од не баш тако бројних налаза античких посуда од сребра са територије данашње Србије. Ти предмети уједно спадају у групу археолошког материјала који је у Народни музеј у Београду доспео недуго после оснивања ове наше водеће културне установе, 1844. године, чинећи, тако, део њеног првобитног фонда. Међутим, иако о приспећу ових антиквитета у Народни музеј постоје архивски подаци, све недоумице о саставу тог налаза нису још увек решене, будући да су драгоцене посуде током друге половине XIX и првих деценија XX века чуване под различитим, понекад и изузетно драматичним околностима.

Историјат налаза и реконструкција његовог првобитног састава

Велики налаз сребрног посуђа из Бранетића, познат у стручној литератури и као налаз са Рудника, доспео је у Народни музеј у Београду 1859. и 1860. године. Како су ови предмети били публиковани

још 1903. године,¹ састав тада познатог дела налаза могао се реконструисати,² иако је део материјала нестао током повлачења музејских фондова на Косово за време I светског рата. Међутим, током изложбе *Античко сребро на тлу Србије*, којом је Народни музеј у Београду 1994. године обележио 150 година свог постојања и на којој су посуде са Рудника биле изложене, аутору овог текста обратио се господин Михаило Кале Миловановић и обавестио нас да у Архиву Србије постоје документа која се односе на налаз из Бранетића. Наиме, бавећи се историјом рудничког краја, он је прегледао документе из фонда Министарства просвете, на основу којих је написао чланак у *Таковским новинама* бр. 1019 од 4. VI 1992. године, под називом *Римско сребрно посуђе из Бранетића*, у којем је назначио да је, поред до тада познатих, у првобитном налазу постојало још пет предмета који су припали жени кнеза Михаила, кнегињи Јулији. После наших истраживања у Архиву Србије и рекогносцирања терена са којег предмети потичу,³ били смо у могућности да сагледамо комплетан, до тада непознат садржај овог затвореног налаза, као и да

¹ Vassits 1903, nr. V-XIII.

² Поповић 1994, кат. 202-212, App. I, кат. 333-337.

³ Рекогносцирање терена у селу Горњи Бранетићи у јуну 1994. године обавила је археолошка екипа у саставу др Ивана Поповић, мр Душан Шљивар и Ненад Радојчић.

лоцирамо тачно место на којем је нађен,⁴ будући да су и о томе у постојећој стручној литератури постојали различити и доста непрецизни подаци.⁵ Наиме, на основу аката Попечитељства просвете и финансија из 1860. године сазнали смо да је тежак Недељко Васовић из села Бранетићи, срез црногорски, округ руднички, 27. маја 1859. године недалеко од своје куће, на месту званом „поток Маџарац”, нашао скровиште сребрних предмета које се састојало од „три велике тепсије, три мала таса, једног великог и два мала тањира, једне таслице, два кутла, једне кутлаче, једне кадионице, пет повећих и седам мањих кашика, све од сребра, у тежини 8 1/4 ока”⁶

Увидом у ситуацију на терену, од мештана данашњег села Горњи Бранетићи на падинама Рајца и од потомака Недељка Влаховића, сазнали смо да је благо нашао

⁴ Поповић 1995, 149-161.

⁵ Vassits 1903, 17 наводи да је 1860. године у Народни музеј доспело посуђе из области Рудника, док Каниц 1885, 447-448 у контексту налаза из села Бранетићи, западно од Рудника, помиње и тзв. Аријаднин пехар, за кога Васић јасно каже да је у Народни музеј доспео још 1853. године, без икаквих података о месту налаза (Vassits 1903, 17). Каницов податак о локалитету „Stari Mađarski Graben” (Kanitz 1892, 442) преноси и Душанић 1976, 158, преводећи га као „Стари Мађарски Ров”, по њему данас непознати локалитет у селу Доњи Бранетићи. Међутим, некадашње село Бранетићи, са којег налаз потиче, налази се на месту данашњег села Горњи Бранетићи, а посуђе је нађено у близини Маџарског потока који и сада носи то име.

⁶ АС, МФ-П, ФП I/1861, акт од 4. VII 1859; МПс, ФП N0 172/1861, акт од 16. IX 1860.

унук овог тежака, чувајући стоку у близини Маџарског потока, који се и данас тако зове, и то тако што су свиње ришкале земљу уз обалу која је на том делу доста стрма. Поменута акта министарстава просвете и финансија јасно показују да се у тренутку налаза благо састојало од 26 предмета, тежине око 10,56 кг.⁷ Начелство округа рудничког послало је Попечитељству финансија све ове предмете, који су, затим, однесени кнезу Милошу, где их је видео чувар Музеја Јанко Шафарик, позван од Министарства финансија да процени ово благо. Он је, затим, 1860. године, по налогу Попечитељства просвете, поднео извештај о предметима који су доспели у Народни музеј, из којег сазнајемо да је још 1859. године кнегиња Јулија, жена кнеза Михаила, Музеју доставила четири предмета из овог налаза, „један сребрни тас или чанак, једну повећу сребрну кашику и две мање сребрне кашике, укупне тежине 12 7/8 лота”, дакле, око 225,26 гр.⁸ у вредности од 200 гроша. Следеће, 1860. године, кнез Михаило је Народном музеју предао „три велике сребрне тепсије, један мали сребрни тас или чанак, један сребрни

⁷ Влајинац 1974, IV, 652-676, наводи да је средином XIX века турска ока тежила 1,278.480 кг или 1.284.825 гр, а у трговачким пословима, 1.281.036 гр. Како је у Србији 1873. године вредност оке заокружена на 1,28 кг, приликом обрачунавања тежина примењивали смо овај однос.

⁸ Види претходну напомену.

тањир, једну сребрну дугуљасто-округлу тацну, две сребрне кутле или патере, једну сребрну кутлачу са дугачком дршком и осам сребрних кашика”. Заједно са четири примерка предата претходне године, Народни музеј је примио 21 предмет, укупне тежине три литре и 96 драма, дакле, око 10,256 кг,⁹ што је процењено на 121 царски дукат и два гроша.¹⁰ Међутим, у поменутом извештају Јанко Шафарик напомиње да је овом скровишту припадало, кад га је први пут видео, још пет предмета, „једна сребрна кадионица, два мала сребрна тањира, једна кашика и један мали чанак”, и да је благо тада вредело 125 цесарских дуката. Ови предмети, тешки 104 драма,¹¹ дакле 365 грама, никад нису доспели у Народни музеј, а њих је, по Шафариковој процени, књегиња Јулија платила 3 дуката и 54 гроша.¹² Затим им се изгубио сваки траг и све до увида у ове архивске документе није се знало за њихово постојање. Веома је могуће да је њих књегиња Јулија, иначе образована жена и љубитељ лепих предмета, понела са собом, као своје власништво за које је

⁹ Приликом обрачунавања узимали омо оне тежинске вредности које су у Србији биле у употреби у XIX веку, дакле за 1 литру око 320 гр, а за 1 драм, 3,5 гр, в: Влајинац 1974, II, 268-276; III, 536-546.

¹⁰ АС, МФ-П, Ф. II 1/1861, извештај Јанка Шафарика од 18. X 1860. године.

¹¹ В. претходну напомену.

¹² АС, МПС, Ф II No 172/1861, акт од 2. XII 1860.

платила одређену суму, када се раставила од кнеза Михаила, напустивши Србију и настанивши се у Бечу. Ово нам се чини вероватним, поготово стога што је она у јесен 1865. године, неколико месеци после свог одласка, послала у Београд служавку да из двора покупи њене ствари, међу којима се помиње и старо сребро.¹³ Ипак, судбина ових предмета нам остаје непозната, будући да се они данас не налазе у Уметничко-историјском музеју у Бечу,¹⁴ а нисмо били у могућности да утврдимо да ли припадају некој приватној колекцији или су, можда, још увек у власништву породице кнеза Аренберга, другог мужа књегиње Јулије. У сваком случају, на основу Шафариковог пописа предмета које је она платила, закључујемо да је реч о једној цецилки коју он, вероватно због избушеног дна назива кадионицом, два мала и једном још мањем тањиру, као и кашики са рецепијентом у облику виолине, спојеним волутастим делом са

¹³ Страњаковић 1940, 90-91 преноси превод потврде коју је књегиња Јулија јануара 1866. године из Беча послала кнезу Михаилу, а у којој она изјављује да је примила све своје ствари, па и сребро, како из Београда, тако и са имања у Иванки.

¹⁴ На наше писмо са описом предмета и околности које су нас навеле да претпоставимо да се они налазе у Бечу, добили смо одговор од господина А. Bernhardt-Walcher-a из Античке збирке Уметничко-историјског музеја у Бечу (писмо од 11. VII 1994. г.) да се ово посуђе не налази у збиркама овог музеја, нити се помиње у његовим архивама.

Сл. 1. Сребрни тањир са натписом SI, нестало за време I светског рата

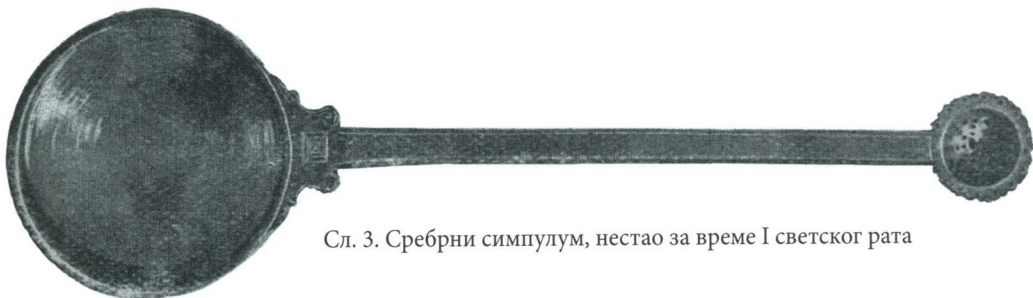
дршком правоугаонаог пресека, завршеном профилисаним украсом. Идентификација кашике је могућа стога што су у налазу заступљена два типа, мања, са зашиљеном дршком, и већа, са правоугаоном дршком чији је крај обрађен на стругу. Преостали предмети из налаза у Бранетићима, дакле 21 комад, доспели су у Народни музеј у Београду, где су се налазили све до I светског рата. У међувремену су публиковани,¹⁵ па је, како на основу пописа

Сл. 2. Сребрни тањир са натписом SI, нестало за време I светског рата

у Шафариковом извештају, тако и на основу фотографија и описа у раду проф. Милоја Васића, јасно да је реч о три велика (кат. 2-4) и једном мањем кружном тањиру (кат. 1), једном овалном (кат. 5) и два сасвим мала округла тањира (сл. 1-2), две патере (кат. 10-11), једном симпулumu, као и о четири веће и седам мањих кашика (кат. 6-9, сл. 4). За време I светског рата нестали су симпулум (сл. 3), два сасвим мала тањира (сл. 1-2), две веће и пет мањих кашика (сл. 4). Овим предметима се још увек није ушло у траг, а недавно смо утврдили да се они не налазе у берлинском

¹⁵ Vassits 1903, 17-32.

Сл. 3. Сребрни симпулум, нестало за време I светског рата

Градском музеју,¹⁶ где је током II светског рата доспео Аријаднин пехар, нестало у исто време кад и ово посуђе, а враћен Народном музеју 1967. године.

Могући власник сервиса сребрног посуђа

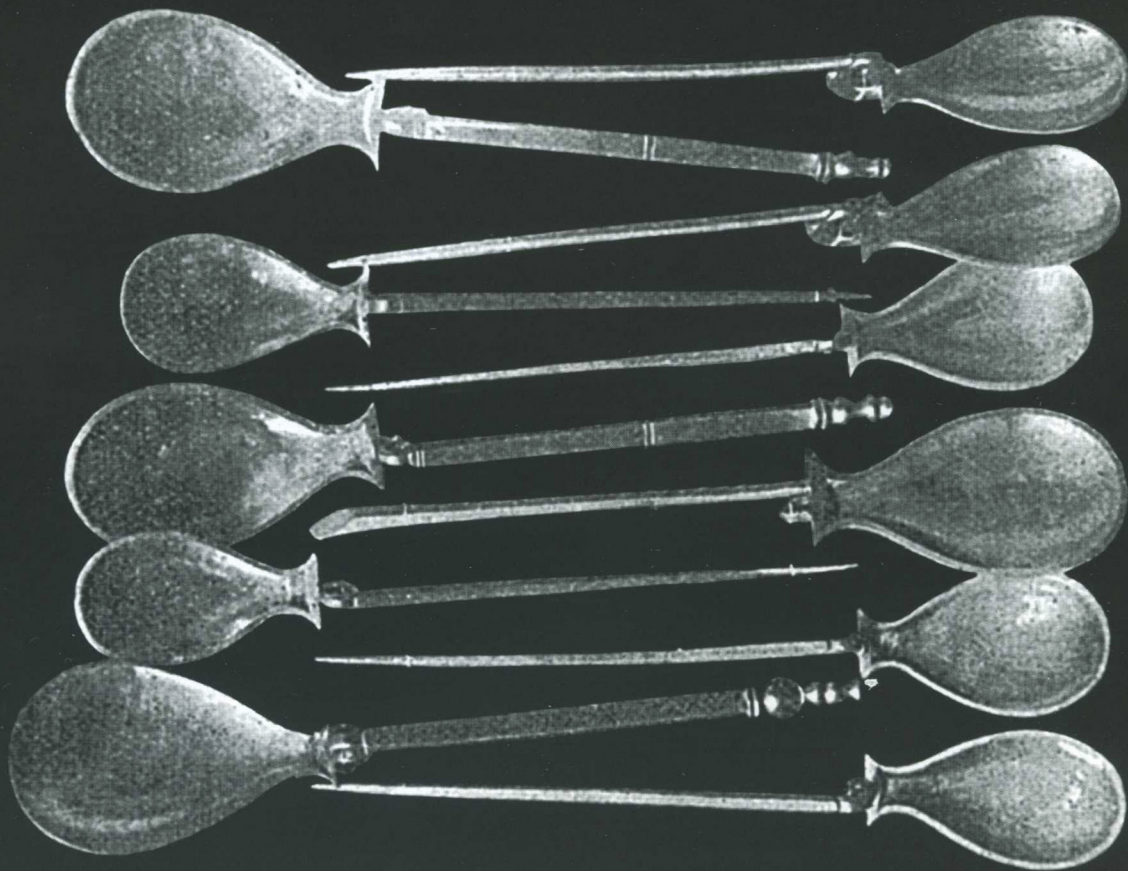
Реконструкција првобитног састава ове велике оставе сребрног посуђа пружа нам неке индикације за осветљавање њеног карактера, будући да се јасно уочава да је налаз хетероген и да се састоји од стоних посуда и посуда намењених култу. Три велика тањира имају око центра кружно изведен, златом тауширан или ниелиран натпис SIMPLICI (кат. 2-4), док

се на овалном тањиру по средини налази скраћеница истог натписа, SIM (кат. 5), изведена, такође, ниело техником. Истим поступком добијен је и натпис SI на два мала тањира, нестала за време I светског рата (сл. 1-2),¹⁷ што је, исто тако, скраћена варијанта натписа са великих тањира. Како се у писму Начелства среза црногорског, упућеног Министарству финансија, и у Шафариковом извештају Министарству просвете, помињу три мала таса или чанка,¹⁸ закључујемо да се трећи мали тањир са натписом SI нашао међу оним предметима који нису доспели у Народни музеј и које је платила кнегиња Јулија. Ови натписи вероватно означавају власника посуда, па је име SIMPLICIUS,

¹⁶ На наше писмо и молбу да се у инвентару и архивама Градског музеја у Берлину провери да ли постоје подаци о овим предметима, одговорила нам је госпођа Gertrud Platz (писмо од 23. VIII 1994. г.) која је претражила све депое и констатовала да се ово посуђе не налази у овом музеју.

¹⁷ Vassits 1903, nr. VII-X1, fig. 8-12; Поповић 1994, кат. 205-208, App. I, кат. 333, 334; Поповић 1995, 151-153, сл. 4-6, 8, 9-10.

¹⁸ Ас, МПС, Ф II N0 172/1861, акт од 16. IX 1860; МФ-П, Ф II 1/1861, акт од 18. X 1860.

Сл. 4. Сребрне кашике, ситуација пре I светског рата

иначе потврђено на епиграфским споменицима у Сингидунуму и околини,¹⁹ на великим тањирима написано у генитиву, мада постоји и могућност да натпис SIMPLICI, као и његове више или мање развијене варијанте, представља неку врсту акламације, изведена од придева simplex, у значењу – искреном, праведном, оданом.²⁰ Међутим, ако прихватимо тумачење да натписи на тањирима одређују њиховог власника, посебно је занимљив помен једног припадника витешког сталежа (*vir egregius*) са именом *Simplicius* на натпису са Авале, датованом у 287. годину.²¹ Ова личност би могла да буде руднички службеник (прокуратор?) административно повезаних рудника на Космају, Руднику и Авали, поготово стога што ново читање главног натписа са мозаика из Стојника на Космају показује да су ови рудници и у IV веку били под управом царског прокуратора, а не градског или приватног чиновника.²² Стога је веома могуће да натпис са Авале и они са посуда из налаза у Бранетићима помињу исту личност, царског прокуратора Симплиција (*Simplicius*), власника стоног

посуђа које чине три велика, три мала и овални тањир, као и цедиљка, симпулум и 12 кашика. С друге стране, пошто се на две патере и једном кружном тањиру налазе представе, односно посвете божанствима, јасно је да је реч о посуђу култне намене, док за два тањира која је задржала књегиња Јулија није јасно каквог су карактера, односно да ли припадају сервису стоног посуђа или имају вотивне натписе. С обзиром да је наше рекогносцирање терена показало да у данашњем селу Горњи Бранетићи и у његовој непосредној околини не постоје уочљиви остаци из римског периода нити значајни трагови ове цивилизације, чини нам се највероватнијим да је са неког места у извесном кризном тренутку сакупљено целокупно доступно благо које је, потом, сакривено негде у близини, уз обалу потока, што је, иначе, доста уобичајено место за похрањивање остава луксузних предмета или новца.

Како су се недалеко од места налаза сребрних посуда, на падинама Рудника, налазили велики рудници олова и сребра, могуће је да је у неком моменту катастрофе одатле сакупљено благо које је, затим, сакривено поред Мацарског потока у Бранетићима. У оквиру комплекса рудника олова и сребра, на источним падинама Великог Штурца, а на самом улазу у окна, постојао је храм посвећен

¹⁹ Mirković 1976, nr. 20 (жртвеник са Авале), 60 (стела из Београда).

²⁰ О значењима придева *simplex*, са примерима из дела античких писаца, в: Lebaigue, 1886, 1163-1164.

²¹ Mirković 1976, nr. 20; Dušanić 1977, 77-78; Душанић 1989/90(1991), 219, нап. 14.

²² Душанић 1989/90 (1991), 219.

Мајци Земљи – богињи *Terra Mater*,²³ обновљен за време владавине Септимија Севера, највероватније поводом његових путовања кроз унутрашњост Балкана 193, 196. или 202. године,²⁴ а касније, у неком кризном тренутку, настрадао у пожару. Сервис стоног посуђа могао је, као што смо видели, да припада неком високом царском службенику рудничке администрације, али отворено је питање да ли је иста особа била власник и култних посуда, односно, да ли је у склопу свог пребивалишта имала светилиште посвећено некој локалној Епони. Могуће је, такође, да су те посуде припадале другом храму, можда баш оном посвећеном богињи *Terra Mater*, а да је поменути пожар представљао ону непогоду због које су драгоцене посуде однете са првобитног места чувања и сакривене.

²³ Приликом својих археолошких путовања по Србији 1865. године Јанко Шафарик је у долини „Језеро” на обронцима Великог Штурца видео остатке храма за који је, после мањих ископавања, констатовао да је страдао у пожару. У свом извештају Шафарик даје скицу и опис овог храма, димензија око 30x20 m. Поред самих зидина нађена је и плоча са овог светилишта, са натписом из којег се види да је храм био посвећен богињи *Terra Mater* и да је обновљен за време Септимија Севера, в. Шафарик 1941/48, 257-261. За натпис са плоче такође в. Душанић 1976, nr. 168. Међу остацима овог храма Каниц помиње и делове статуе богиње *Terra Mater* (Kanitz 1892, 141-142), иначе заштитнице рудара и рудника (Sergijevski 1963, 88-92).

²⁴ Душанић 1976, nr. 168 (са библиографијом).

Натписи и фигуралне композиције на сребрним посудама

Поред шест тањира различитих облика на којима је у различитим варијантама изведено име *Simplicius*, на медаљону једног мањег кружног тањира (кат. 1) кружно је изведен златом тауширани натпис EPONE,²⁵ што би указивало да је посуда вотивни дар намењен овој богињи, чији је култ, иначе, био најраспрострањенији у областима насељеним Келтима. Како је присуство досељеника из келтских земаља посведочено натписима из околине оближњих рудника олова и сребра на Космају,²⁶ могуће је да су ови имигранти, металуршки радници или ковачи у центрима везаним за руднике, приватни закупци окана или, пак, коњаници у некој али или кохорти,²⁷ били поштоваоци култа богиње Епоне. Натпис на медаљону тањира, посвећен овој богињи, у многоме је допринео да се и женско божанство, приказано на дршци једне од патера (кат. 11, сл. 6), определи као Епона,²⁸ мада по свом општем ставу и градској круни на глави, више подсећа на представу богиње *Magna Mater*.

²⁵ Vassits 1903, nr. V, fig. 6; Magnen/Thevenot 1953, 30; Душанић 1976, nr. 171; Поповић 1994, кат. 204; Поповић 1995, 153-154, сл. 20.

²⁶ Душанић 1976, nr. 126 (стела из Кораћице са именом *Covrius*).

²⁷ Душанић 1976, nr. 126.

²⁸ Magnen / Thevenot 1953, 30.

Приказана богиња, обучена у наборану хаљину дугих рукава, причвршћену на раменима паром фибула, у левој, повијеној руци држи на грудима неку животињу, можда малог коња, а у десној, опуштеној, мараму и гранцицу. Цела представа је уоквирена двема на доле окренутим лабудовим главама, а испод ње се налази јацац у покрету на десно. У доњој зони су представљени двојна секира (*labrys*) и жртвеник (*ara*), док је проширење на преласку дршке у обод решено у форми лабудових глава. Мада оваква представа није уобичајена за Епону, уколико богиња на грудима држи малог коња, могуће је да је реч о локалном култу ове богиње, који је, можда, асимиловао и неке елементе култова других женских божанстава, па можда и богиње Дарданије, како смо недавно претпоставили, имајући у виду иконографске сличности са скулптуром ове богиње са Медијане код Ниша и чињеницу да су рудари пресељени са своје матичне територије у Дарданији могли да прошире ареал поштовања овог божанства.²⁹ У сваком случају, цео приказ на дршци патере доста је неуобичајен, нарочито стога што је изведен урезивањем, а не искуцавањем, а своје најближе аналоге налази у представама на дршкама целе серије патера, произведених у Галији,

на којима је у горњој зони приказано неко божанство, а у доње две, сцене или објекти култа. Овом типу припадају и патера из оставе нађене у Новој Божурни код Прокупља,³⁰ као и она откривена у месту Доња Бешовица³¹ у Бугарској, али и читав низ посуда нађених у Галији, као што су оне са локалитета Berthouville, Chatuzanges, Regnier,³² од којих ова последња има, такође, представу женског божанства са градском круном на глави. Лабудове главе у горњим угловима дршке, уобичајене још од раноцарског периода, на овим патерама могу да буду и изостављене, док на преласку дршке у обод овај орнамент може да буде замењен представом неке друге животиње. У сваком случају, патера из налаза у Бранетићима, иако неуобичајена по техници израде, ипак одаје битне карактеристике галских патера, а приказана женска фигура може да буде богиња поштована у неком локалном култу и да обједињује својства више женских божанстава, па и Епоне (Еропа), Мајке богова (*Magna Mater*), и Мајке Земље (*Terra Mater*). Кључ за решење проблема идентификације тог божанства можда се налази у натпису са већ поменутог жртвеника са Авале, у коме се, поред

²⁹ Поповић 2008, 34-35.

³⁰ Јовановић 1978, кат. 17, сл. 169; Величковић 1983, кат. 70; Поповић 1994, кат. 195.

³¹ Жуглев 1973, бр. 14, обр. 19-21.

³² Trésors 1989, nr. 25, 193, 160.

Симплиција, помињу *duovirii Cutia* и *Soso*, али и богиња Орција (*Dea Orcia*), божанство везано за хтонске култове, слично Мајци Земљи и Волкани (*Volcana*).³³ По неким мишљењима Орција је келтског порекла, као, уосталом, и когномени *Soso* и *Cutia*.³⁴ Богиња Орција је у хтонским култовима локалних *metalla* могла да има улогу врховног женског божанства, обједињујући функције Мајке Земље и Епоне, чији су култ донели досељеници из келтских земаља. Овакво тумачење постаје још вероватније ако у Симплицију са натписа у коме се помиње и Орција препознамо власника сервиса стоног посуђа, нађеног заједно са овом патером. Отворено је, међутим, питање да ли је та посуда импортована из Галије, као што је то, највероватније, случај са патерама из Нове Божурне и Доње Бешевице, или је, пак, локални производ, рађен по узору на неку посуду насталу у галским радионицама, са представом на дршци прилагођеном култу који су собом донели галски имигранти, а који је на овој територији могао да у свом садржају задобије и неке специфичности, везане,

пре свега, за култове који су се поштовали у рудничким областима. Ово нам се чини вероватним нарочито стога што је богиња Мајка Земља на више натписа посведочена као заштитница рудника и рудара и којој је, у склопу самих рудничких *metalla* био подигнут храм. Култ ове богиње био је тесно повезан са култом Либерера који је, судећи по једном натпису са космајских рудника, идентификован као *Iuppiter Optimus Maximus*³⁵. На повезаност ових божанстава указује и натпис из рудника гвожђа (*ferrariae*) у Љубији на којем се, такође, помињу (*Iuppiter Optimus Maximus?*) *Liber* и *Terra Mater*.³⁶ О значају култова божанстава *Liber* и *Terra Mater* у области балканских *metalla* сведочи, највероватније, и натпис DBS на дршци друге патере из Бранетића (кат. 10, сл. 5), чије би читање могло да буде *D(eo) B(accho) s(acrum)*.³⁷ Овакво тумачење посвете DBS чини нам се највероватнијим, поготово стога што се на натпису из Рогатице у источној Далмацији појављује формула *L(ibera) B(accho)*,³⁸ што је, у ствари, посвета романизованом Либеру Оцу (*Liber Pater*).

³³ Ове богиње имају значајну улогу у хтонским култовима горњомезијских *metalla*, будући да је на Руднику постојао храм Мајке Земље, о којем је у ранијем тексту било речи, док су на Авали нађени жртвеници посвећени Орцији и Волкани (Mirković 1976, nr. 20, 46).

³⁴ Mirković 1976, nr. 55.

³⁵ Dušanić 1990, 593, note 29.

³⁶ Dušanić 1977, 60, note 24.

³⁷ Овакво читање предложио је Rómer 1866, а у својим радовима га преноси и Dušanić 1976, nr. 170; Dušanić 1990, note 29.

³⁸ Бојановски 1967, 148-149.

Време израде и околности похрањивања сребрног посуђа

Патера са посветом Либеру уклапа се по свом облику у серију посуда нађених у Горњој Мезији и њеном суседству, а које карактеришу дубок реципијент и лепезасто проширена дршка, завршена у облику рибљег репа. Аналогне патере потичу из оставе нађене у Белој Реци код Шапца, са непознатог локалитета у Србији,³⁹ као и из места Гољама Брестница код Плевена у Бугарској.⁴⁰ Све оне на преласку дршке у обод имају проширења која су на посуди са непознатог локалитета обрађена у форми издиференцираних и орнаментисаних птичијих глава, док је код других примерака тај мотив упрошћен, па само по свом облику наговештава птичија тела. Како је *terminus post quem* за похрањивање оставе из Беле Реке која садржи патеру по дршци и проширењима уз обод најсличнију оној из Бранетића, Комодов новац из 182. године,⁴¹ закључујемо да су посуде овог типа израђиване крајем II и вероватно током прве половине III века, а поједностављење орнамента на преласку дршке у обод, од јасно назначених до сасвим схематизованих птичијих глава,

може да сведочи о хронолошкој разлици у њиховом настанку, односно о поступном упрошћавању од раније познатог мотива.

Датовање израде патере из Бранетића у сам крај II или прву половину III века могло би да се односи и на остало култно посуђе, поготово стога што богиња приказана на дршци друге патере има косу повијену испод ушију и прикупљену на потиљку или у форми плетенице подигнуту ка темену, што је карактеристична фризура за царице из династија Антонина и Севера.⁴² Још је теже прецизно утврдити време настанка предмета који припадају сервису стоних посуда, будући да се многи облици, као нпр. кашике са реципијентом у облику виолине, доста дуго задржавају у употреби,⁴³ мада изузетно велики тањери са пречницима преко 40 см највероватније нису израђивани пре III века. Наиме, овакве форме, познате и из остава у Галији, датованих у другу половину III века (Caubiac/Thil, Chaoruse, Graincourt, Soissons)⁴⁴ постају општеприхваћене тек у IV веку, када су тањери великих димензија постали заступљени било у оставама сребрног посуђа, било као изоловани

³⁹ Поповић 1994, кат. 193, 194.

⁴⁰ Петков 1960, 25-28, обр. 21, 25, 26; Жуглев 1973, обр. 14-16.

⁴¹ Поповић / Борић-Брешковић 1994, 89-90.

⁴² Wegner 1938, Abb. 4.

⁴³ Кашике са реципијентом у облику виолине и са волуасто повијеним прелазом ка дршци ушле су у употребу у II-III веку, в. Strong 1966, 177-178.

⁴⁴ Furgère 1988, 77; Trésors 1989, nr. 78, 89, 124.

налази.⁴⁵ С друге стране, уколико прихватимо тумачење да натпис на овим тањирима, као и његове више или мање развијене варијанте на овалном и три мала тањира, означавају власника овог сервиса, Симплиција, и ако њега идентификујемо са истоименом личношћу која се помиње на натпису са Авале, датованом у 287. годину, а која би могла да буде царски прокуратор рудника на Авали, Космају и Руднику, време настанка ових посуда би се могло везати за последње деценије III века. У прилог датовању израде стоног посуђа у период после средине III века може да послужи и околност да се у локалном керамичком материјалу форма овалних тањира, аналогна сребрној посуди са натписом SIM, појављује управо у то време.⁴⁶

Предложена стилско-типолошка анализа показује да је култно сребрно посуђе из Бранетића израђено на самом крају II, односно током прве половине III века, док сервис стоног посуђа из ове оставе припада периоду после средине III века. Како је налаз хетероген, отворено је питање да ли су ови предмети настали у истој радионици, поготово стога што посвета

богињи Епони на тањиру, као и сцене приказане на дршци, а и сам облик једне од патера, указују на могућност импорта из Галије, односно на рад по узору на галске производе. Што се тиче стоног посуђа, чини нам се доста вероватним да је оно израђено у неком локалном центру, можда заједно са патером која на дршци има златом тауширан натпис DBS, а која се по облику рецепијента и дршке може повезати са неколико посуда нађених у Србији и Бугарској. Иако у стручној литератури постоји и мишљење да је сребрно посуђе у околину Рудника накнадно донесено,⁴⁷ сматрамо, ипак, да је могуће рачунати са постојањем неке радионице за израду сребрних посуда, везане за велике руднике олова и сребра на Руднику, а у којој је могао да буде израђен велики сервис стоног посуђа, намењен неком вишем чиновнику рудничке администрације, можда самом царском прокуратору Симплицију, а вероватно и култни судови за околна светилишта и храмове локалних божанстава, пре свега Баха -Либера и Мајке Земље – Орције (?), која је у области рудничких *metalla* преузела и нека својства Епоне. Отворено је питање да ли је тај центар својим производима снабдевао и ширу, а не само рудничку област. Нажалост, како до сада нису предузета

⁴⁵ Cahn, Kaufmann-Heinman, 1984, 206-224 (Kaiseraugust I); Guggisberg 2003, 95-140, Abb. 73-85; 95-97 (Kaiseraugust II), 119 (Mildenhall), 120 (Seuso).

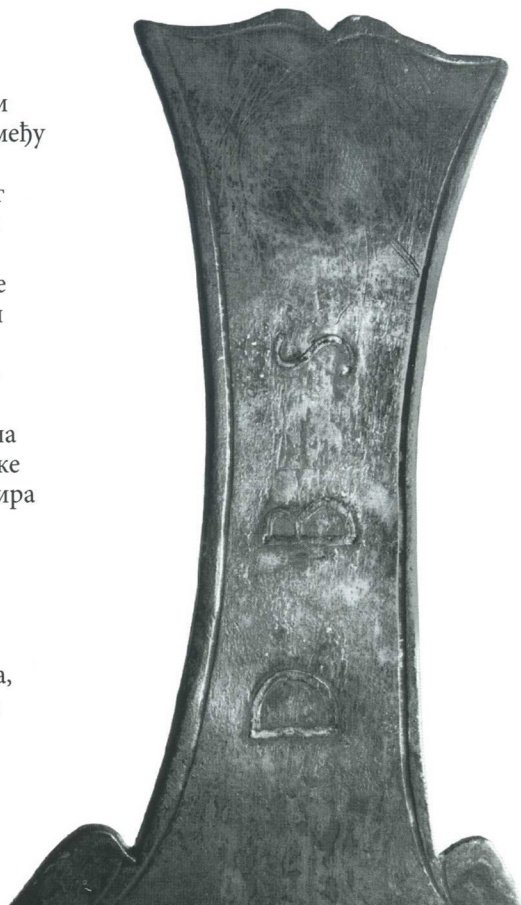
⁴⁶ Цвјетићанин 1995, 168-169.

⁴⁷ Марић 1933, 29.

значајнија археолошка истраживања у области Рудника, наши подаци о самим рудницима и металуршким центрима на овој територији веома су оскудни, мада су рекогносцирања спроведена последњих година показала да на овој планини има трагова античког рударства, док се на оближњем Копаонику може рачунати са постојањем већег рударско металуршког комплекса. На постојање оваквих радионица указују, вероватно, и налази из села Каменица, лоцираног између Крагујевца и Горњег Милановца, где је, поред римских гробова и оставе златног римског новца, нађен и вотивни натпис неког роба или царског ослобођеника, посвећен богињи Дарданији,⁴⁸ што може да подупре претпоставку да је на дршци патере из Бранетића приказано ово божанство. Међу радницама рудничко-металуршких центара могло је да буде досељеника из разних делова Царства, па и из Галије, на шта указују сцене са дршке поменуте патере и натпис са мањег тањира из налаза у Бранетићима. У недостатку прецизних археолошких података, за сада нам се чини највероватнијим да је у области рудничких *metalla* приватно и култно сребрно посуђе прикупљено у једном кризном тренутку крајем III века, везаном, вероватно, за уништење храма

посвећеног богињи *Terra Mater* и, затим, сакривено у непосредној близини, уз обалу Маџарског потока у данашњем селу Горњи Бранетићи.

Сл. 5. Дршка сребрне патере са натписом DBS

⁴⁸ Dušanić 1976, nr. 167.

Литература

Cahn, Kaufmann-Heiniman, 1984

H. Cahn, A. Kaufmann-Heiniman, *Der Spätromische Silberschatz von Kaiseraugst*, Derdingen 1984.

Цвјетићанин 1995

Т. Цвјетићанин, Морфолошки односи римских сребрних и луксузних керамичких посуда / Morphographical Relations between Roman Silver and Luxurious Pottery, у: *Радионице и ковнице сребра / Silver Workshops and Mints* (приредиле И. Поповић, Б. Борић-Брешковић, Т. Цвјетићанин), Београд 1995, 163-173.

Dušanić 1976

S. Dušanić, Le Nord-Ouest de la Mésie Supérieure, dans: *Inscriptions de la Mésie Supérieure I*, Beograd 1976, 93-162.

Dušanić 1990

S. Dušanić, The legions and fiscal estates in Moesia Superior: some epigraphical notes (Rezime: Legije i fiskalni posedi u Gornjoj Meziji: epigrafske beleške), *Arheološki Vestnik (Šašselov Zbornik)* 41, 1990, 585-595.

Душанић 1989/90 (1991)

С. Душанић, Из историје касноантичког рударства у Шумадији, (Summary: Notes on Late Roman Mining in Šumadija), *Старинар* XL-XLI, 1989/90 (1991), 217-224.

Furgère 1988

M. Furgère, Le trésor d'argenterie gallo-romaine de Thil (Haute-Garonne) dit „Trésor de Caubic”, *Argenterie romaine et byzantine* (éd. F. Baratte), Paris 1988, 63-84.

Guggisberg 2003

M. Guggisberg (Hrsg.), *Der spätromische Silberschatz von Kaiseraugst. Die neuen Funde*, Augst 2003.

Jovanović 1978

A. Jovanović, *Nakit u rimskoj Dardaniji (Summary: Jewelry in the Roman Dardania)*, Beograd 1978.

Kanitz 1892

F. Kanitz, *Römische Studien in Serbien*, Wien 1892.

Lebaigue 1896

Ch. Lebaigue, *Dictionaire latin-français*, Paris 1896.

Magnen / Thevernot 1953

R. Magnen / E. Thevernot, *Ерона*, Bordeaux 1953.

Марић 1933

З. Марић, *Антички култови у нашој земљи*, Београд 1933.

Mirković 1976

M. Mirković, Singidunum et son territoire, dans: *Inscriptions de la Mésie Supérieure I*, Beograd 1976, 21-92.

Петков 1960

Х. Петков, Новооткрито сребрњо скровище от с. Голџа Брестница, Плевенско, *Археологија* II, 1, 1960, 25-36.

Поповић 1994

И. Поповић, Продукција сребра у периоду Раног царства: локални производи и импорт / Silver Production in the Early Empire Period: Local Products and Imports, у: *Античко сребро у Србији / Antique Silver from Serbia* (приредила И. Поповић), Београд 1994, 45-53; 107-115.

Поповић 1995

И. Поповић, Почети локалне производње сребрног посуђа у Горњој Меџији / Beginnings of Local Production of Silver Vessels in Upper Moesia, у: *Радионице и ковнице сребра / Silver Workshops and Mints* (приредиле И. Поповић, Б. Борић-Брешковић, Т. Цвјетићанин), Београд 1995, 145-161.

Поповић 2008

И. Поповић, *Dea Dardanica* из Медијане и сродни споменици из балканских провинција Царства (Summary: *Dea Dardanica* from Mediana and Related Monuments from the Balkan Provinces of the Empire), *Ниш и Византија VI / Niš and Byzantium VI*, Ниш 2008, 31-43.

Поповић/Борић-Брешковић 1994

И. Поповић/Б. Борић-Брешковић, *Остава из Беле Реке / The Bela Reka Hoard*, Београд 1994.

Rómer 1886

F. Rómer, *Archaeológiai Közlemények* 6, 1886.

Sergijevski 1963

D. Sergijevski, Rimski rudnici željeza u sjeverozapadnoj Bosni, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 18, 1963, 85-97.

Страњаковић 1940

Д. Страњаковић, *Михајло и Јулија*, Београд 1940.

Strong 1966

D.E. Strong, *Greek and Roman Silver Plates*, London 1966.

Trésors 1989

Trésors d'orfèvrerie gallo-romains (ed. F. Baratte, K. Painter), Paris 1989.

Vassits 1903

M. Vassits, La vaisselle d'argent du Musée national de Belgrade, *Revue archéologique* IV/I 1903, 17-32.

Величковић 1983

М. Величковић, Каталог, у: *Археолошко благо Србије / Archaeological Treasury of Serbia*, Београд 1983.

Влајинац 1974

М. Влајинац, *Речник наших старих мера у току векова*, Београд 1974.

Wegner 1938

M. Wegner, Datierung der römischer Haartrachten, *Archäologischer Anzeiger* 53, 1938, 275-328.

Жуглев 1973

К. Жуглев, Проучване на античните съдове trullae, открити в Тракия и Мезия, *Годишник на Софийския университет LVX, III-Хистория*, 1973, 67-120.

Сл. 6. Дршка сребрне патере са представом богиње

Деана Ратковић

Каталог посуђа из Горњих Бранетића

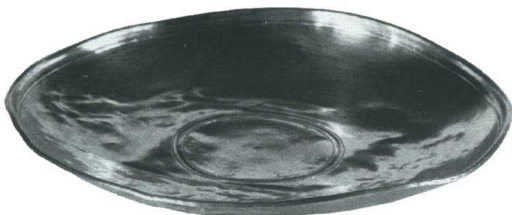
1. Тањир, Рудник

II-III век

п. 7,8 cm -22,5 cm

сребро, злато

Народни музеј у Београду, Инв. 840/II

Тањир у облику калоте са прстенасто профилисаним ободом. У кружно формираном делу унутрашњости тањира уз ивице круга урезан је натпис **EPONE**. Натпис је тауширан златом. Дно је прстенасто профилисано. Тањир је деформисан.

Објављено: M. Vassits 1903: nr. III, fig. 6; S. Dušanić 1976: 171; I. Popović 1994: кат. 204.

2. Тањир, Рудник

II-III век

п. 28,4 cm и 42,6 в. 3,5 cm

сребро, ниело

Народни музеј у Београду, Инв. 841/II

18

Тањир у облику плитког цилиндра са прстенасто профилисаним дном. Обод је раван. У унутрашњем делу посуде урезивањем су формиран концентрични кругови од четири, три и две концентричне линије. У централном кругу се налази кружни натпис **SIMPLICI**. Натпис је попуњен ниелом. Дно је прстенасто профилисано.

Објављено: F. Romer 1866: 167; M. Vassits 1903: nr. VII, fig. 8; S. Dušanić 1976: 172; I. Popović 1994: 205.

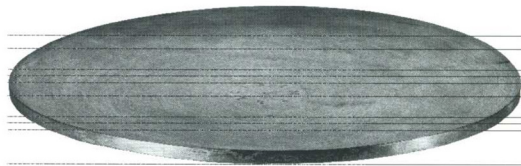
3. Тањир, Рудник

II-III век

п. 16,5 cm и 45,6 cm в. 3,5 cm

сребро, злато

Народни музеј у Београду, Инв. 842/II

Тањир са прстенасто профилисаним стопом, равног је обода. У центру посуде је кружно постављен натпис **SIMPLICI**. Овај натпис је тауширан у злату.

Објављено: F. Romer 1866: 167; M. Vassits 1903: nr. VIII, fig. 9; S. Dušanić 1976: 172; I. Popović 1994: 206.

4. Тањир, Рудник

II-III век

п. 29,5 cm и 45 cm

сребро, ниело

Народни музеј у Београду, Инв. 843/II

Тањир са прстенасто профилисаном стопом. Обод је прстенаст и косо закошен. У центру посуде је кружно постављен натпис **SIMPLICI**. Овај натпис је попуњен ниело смесом. Непосредно код натписа кружно удубљење настало оштећењем.

Објављено: F. Romer 1866: 167; M. Vassits 1903: nr. IX, fig. 10; S. Dušanić 1976: 172; I. Popović 1994: 207.

5. Тањир, Рудник

II-III век

п. 15,8 cm и 26,6 cm

сребро, ниело

Народни музеј у Београду, Инв. 844/II

Тањир елипсоидног облика заобљених зидова, равнoг обода профилисан по ивици са две канелуре. На средишњем делу рецепијента посуде урезан је натпис **SIM** ниело пастом.

Објављено: M. Vassits 1903: nr. X, fig. 11; F. Baratte 1975: 37, T. I/3; I. Popović 1994: 208.

6. Кашика, Рудник

II-III век

п. 3,8 cm, д. 17,7 cm

сребро

Народни музеј у Београду, Инв. 851/II

Кашика са рецепијентом у облику полуелипсоида и дршком четвороугаоног пресека. Дршка се завршава са композитним профилисаним украсом. Између рецепијента и дршке се налази украс у облику волуте.

Објављено: M. Vassits 1903: nr. XIII, fig. 5; I. Popović 1994: 209.

7. Кашика, Рудник

II-III век

п. 4,4 cm, д. 18,2 cm

сребро, злато

Народни музеј у Београду, Инв. 852/II

Кашика са рецепијентом у облику полуелипсоида и дршком четвороугаоног пресека. Декорација на дршци са урезаним знаком X постављеним у низу. Дршка се завршава са композитним профилисаним украсом. Између рецепијента и дршке налази се украс у облику волуте.

Објављено: М. Vassits 1903: nr. XIII, fig. 5; I. Popović 1994: 210.

8. Кашика, Рудник

II-III век

п. 3 cm, д. 17,2 cm

сребро, злато

Народни музеј у Београду, Инв. 853/II

Кашика са рецепијентом у облику полуелипсоида и дршком осмоугаоног пресека која се завршава шиљком. Између рецепијента и дршке се налази украс у облику волуте.

Објављено: М. Vassits 1903: nr. XIII, fig. 15; I. Popović 1994: 211.

9. Кашика, Рудник

II-III век

п. 3 cm, д. 16,7 cm

Сребро, злато

Народни музеј у Београду, Инв. 854/II

Кашика са рецепијентом у облику полуелипсоида и дршком осмоугаоног пресека и завршава се шиљком. Између рецепијента и дршке се налази украс у облику волуте.

Објављено: М. Vassits 1903: nr. XIII, fig. 15; I. Popović 1994: 212.

10. Патера, Рудник

II-III век

п. 11,5 cm, д. 18,5 cm, в. 4,6 cm

сребро, злато

Народни музеј у Београду, Инв. 837/II

Касерола са цилиндричним рецепијентом, равним ободом и плочастом хоризонталном дршком. Дршка се спаја са ободом по ивици са украсом у виду стилизованих глава лабуда или барских птица а на горњем крају се завршава са стилизованим рибљим репом. На дршци је тауширан у злату наглашен натпис **D B S**. На дну урезан натпис **Victoris**.

Објављено: F. Romer 1866: 167; М. Vassits 1903 nr. III, fig. 4; S. Dušanić 1976: 170; I. Popović 1994: 202.

11. Патера, Рудник

II-III век

п. 11,5 cm, д. 21,5 cm, в. 6,7 cm

сребро

Народни музеј у Београду, Инв. 839/II

Касерола коничног реципијента са плочастом хоризонталном дршком и равним благо заобљеним ободом. Дршка се спаја са ободом по ивици са украсом у виду стилизованих лабудових глава или барских птица. Дршка је на свом крају проширена, а урезима су представљене две птице са дугим кљуновима (лабудови?) док се између њих налази представа попрсја жене са калатосом и градском круном (*corona muralis*) на глави (*Еропа?*). У левој руци држи коња а у десној граници. Испод представе жене у два реда су приказани јарац а затим двојна секира (*labris*) и жртвеник (*ara*).

Објављено: М. Vassits 1903: nr. VI, fig. 7; S. Dušanić 1976: 159; I. Popović 1994: 203.

Литература

Baratte, F. 1975

F. Baratte, A propos de l'agerie romaine des province danubiennes, *Starinar* XXVI, 1975, Beograd 1976.

Dušanić, S. 1976

S. Dušanić, Le Nord-Ouest de la Mésie Supérieure, dans: *Inscriptions de la Mésie Supérieure* I, Beograd 1976, 93-162.

Поповић, И. 1994

И. Поповић, Продукција сребра у периоду Раног царства: локални производи и импорт / Silver Production in the Early Empire Period: Local Products and Imports, у: *Античко сребро у Србији / Antique Silver from Serbia* (приредила И. Поповић), Београд 1994, 45-53; 107-115.

Поповић, И. 1995

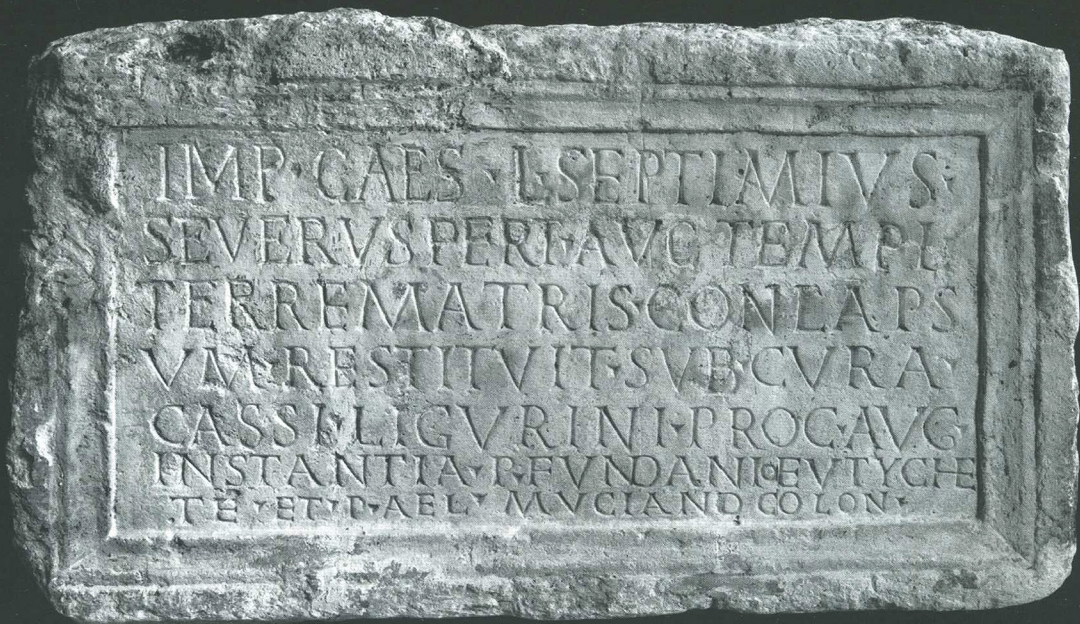
И. Поповић, Почети локалне производње сребрног посуђа у Горњој Мезији / Beginnings of Local Production of Silver Vessels in Upper Moesia, у: *Радионице и ковнице сребра / Silver Workshops and Mints* (приредиле И. Поповић, Б. Борић-Брешковић, Т. Цвјетићанин), Београд 1995, 145-161.

Rómer, F. 1886

F. Rómer, *Archaeológia Kődemények* 6, 1886.

Vassits, M. 1903

M. Vassits, La vaisselle d'argent du Musée national de Belgrade, *Revue archéologique* IV/I 1903, 17-32.

IMP·CAES·L·SEPTIMIUS
SEVERVS·PER·AVG·TEMP·PL
FERRE·MATRIS·CON·LA·PS
VA·RESTITVIT·SVB·CVRA
CASSI·LIGVRINI·PRO·CAV·G
INSTANTIA·RE·VNDANI·EV·TYCHE
TE·ET·D·AELI·MV·CLANDI·COLON·

Плоча са локалитета Велики Штурац на Руднику (фото Народни музеј у Београду)

Римска плоча са локалитета Велики Штурац на Руднику

Плоча, Рудник, локалитет Велики Штурац
инв. бр. 108
крај II века
дим. 1,02 x 0,57 x 0,15 m; висина слова 2-5 cm;
бели мермер, клесање
Збирка античких и средњовековних
епиграфских споменика

Плоча правоугаоног облика, горњи леви угао недостаје. Натписно поље је профилисано. Натпис је распоређен у седам редова. Између речи се налазе знаци за растављање у облику троугластих зареза. Натпис: Imp(erator) Caes(ar) L. Septimius / Severus Pert(inax) Aug(ustus) temp(um) / Terre (!) Matris conlaps / um restituit sub cura / Cassi Ligurini proc(uratoris) Aug(usti) / instantia (!) P. Fundanio Eutyche / te et P. Ael(io) Muciano colon(is).

Објављено: F. Kanitz 1868: 679-680;
Corpus Inscriptionum Latinarum III 1863:

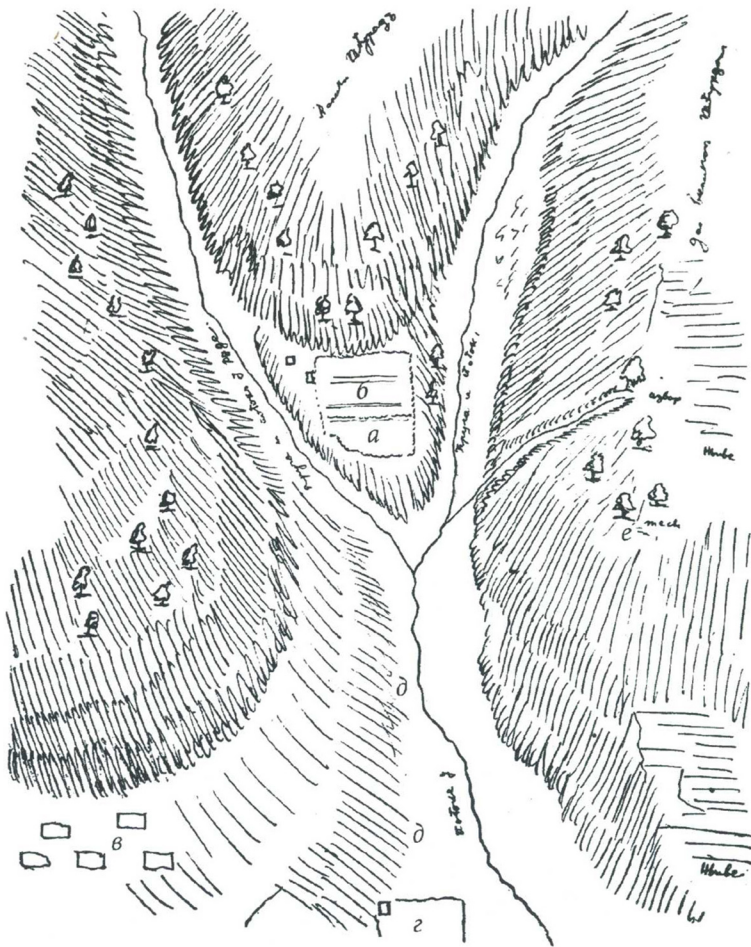
6313, 8333; М. Ђ. Милићевић 1876: 313-314;
Ј. Шафарик 1941-1948: 258 (са цртежом
споменика); Р. Марић 1954: 10 (са фотографијом
оштећеног споменика); П. Петровић, 1975: 151,
бр. 64, Tab. XXII; S. Dušanić 1976: 157-158, nr. 168.

Споменик је откривен 1865. године на Руднику, на југоисточној страни Великог Штурца, у месту Старо Рудничкиште, у рушевинама античког храма који се налазио у близини старих рудника код римског рударског насеља.¹ Јанко Шафарик је обишао налазиште 9. августа исте године и обавестио Министра просвете о налазу. Пред кнезом Милошем Обреновићем, који је тада обилаго места Рудничког округа, Шафарик је прочитао и протумачио натпис, а споменик је затим пребачен у Народни музеј у Београду.² Почасна плоча је првобитно била постављена изнад улаза у храм посвећен Мајци земљи (*Terra Mater*), заштитници рудника и рудара.³ На натпису се помињу имена императора Септимија Севера, два колона и Касијуса

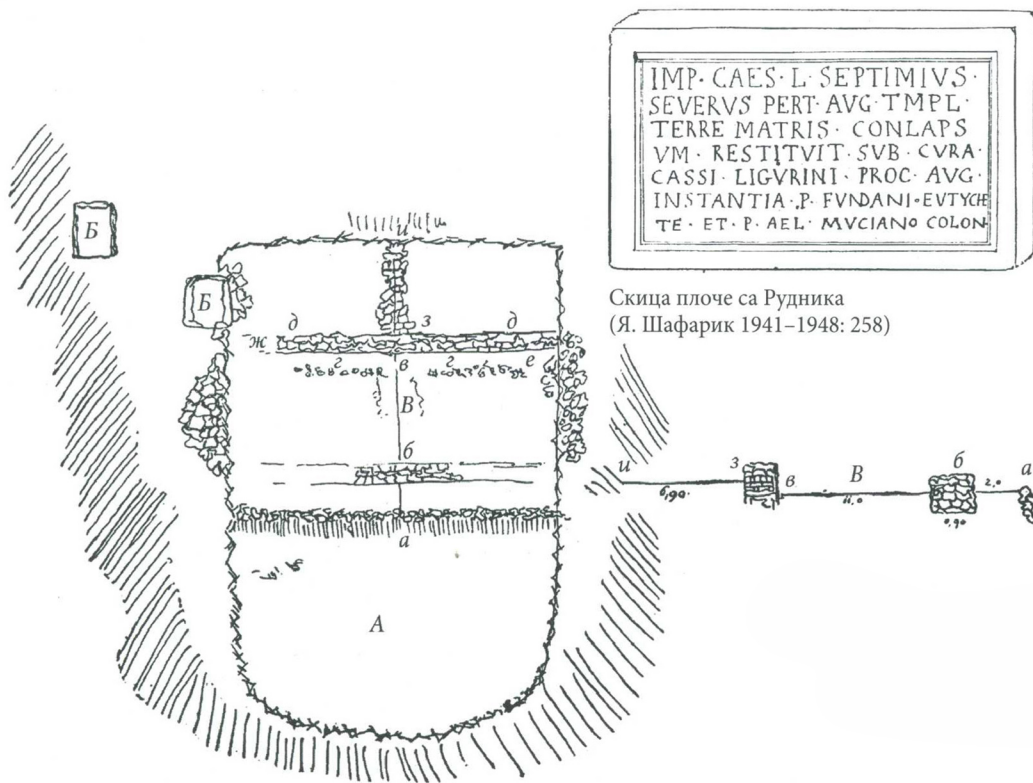
¹ F. Kanitz 1868: 679-680; М. Ђ. Милићевић 1876: 313-314. Споменик је први пут објављен 1866. године (S. Dušanić, *IMS I* 1976: 157, према Römer, *Archaeologiai Közlemények* 6, Budapest 1866: 167).

² Ј. Шафарик 1941-1948: 258.

³ С. Душанић (1971: 545-546) помиње да су Римљани посматрали минерале као плод земље и да је *Terra Mater* поштована у римским рудницима (*metallii*).

Ситуациони план локалитета: а) башта Вучете Чивовића, б) место храма, в) развалине старих римских кућа, г) салаш-рушевина, д) згура е) место где је пронађен грчки златан новац (Ј. Шафарик 1941–1948: 259)

Скица плоче са Рудника
(Я. Шафарик 1941–1948: 258)

Скица баште Вучете Чивовића где је пронађена плоча: А) башта ограђена врљикама и засејана кромпиром, Б) кочина или брлог за свиње у башти, а) зид од крупног камења који служи да се земља не одрони, б) зид од камена са малтером дебео 0,90 метара који је држао терасу В пред храмом, широку 11 метара, в) зид од пљоснатог камена са малтером, г) камен, цигла, цреп од разореног зида, са много малтера, а под њима на здравици трагови великог пожара, д) зид дугачак од д до д дужине 12,40 метара, е) место где је нађено олово, ж) место где је нађен тесан камен, з) – и) траг пагоса од цигле
Поред: попречни пресек од а) до и) (Я. Шафарик 1941–1948: 260)

Лигуринуса, управника регије и рудника чијом је бригом овај храм обновљен.⁴ Постављање плоче са натписом и обнова храма на Руднику датовани су у прве године владавине Септимија Севера (193-211), а доводе се у везу са његовим проласком кроз римску провинцију Горњу Мезију 193. или вероватније 196. године и 202. године кроз Панонију и Далмацију.⁵ На споменицима из Горње Мезије *Terra Mater* заједно са божанствима *Liber-Libera* посведочена је само на вотивној ари из Београда, датованој у другу половину II или III век.⁶ Из Љубије код Санског моста у северозападној Босни, из области римских рудника гвожђа суседне провинције Далмације, потиче девет вотивних ара заветованих *Terra Mater*, датованих у III век.⁷

⁴ О организацији римских рудника на Руднику и Космају: S. Dušanić 1976: 101-104.

⁵ S. Dušanić 1976: 101, 157; D. Sergejevski 1963: 98, 101.

⁶ Вотивна ара из Београда инв.бр. 104 (M. Mirković, 1976: 52-53, пр. 16) чува се у Збирци античких и средњовековних епиграфских споменика Народног музеја у Београду.

⁷ D. Sergejevski 1963: 88-92.

* Конзервацију и рестаурацију извршио је Слободан Савић, конзерватор саветник Народног музеја у Београду.

Литература

Corpus Inscriptionum Latinarum
Corpus Inscriptionum Latinarum III 1863

Душанић С. 1971
Хетероклитичко *metalli* у натписима рудничког новца, *Жива антика* XXI, Скопје 1971, 535-554.

Dušanić S. 1976
Le Nord-Ouest de la Mésie Supérieure, dans: *Inscriptions de la Mésie Supérieure* I, Beograd 1976, 93-162.

Kanitz F. 1868
Serbien. Historisch-Etnographische Reisetudien aus den Jahren 1959-1968, Leipzig 1868.

Марић Р. 1954
Натписи и новци као извор за познавање римског доба Србије, *Весник Музејско-конзерваторског друштва НР Србије* 14, Београд 1954, 8-12.

Mirković M. 1976
Singidunum et son territoire, dans: *Inscriptions de la Mésie Supérieure* I, Beograd 1976, 21-92.

Петровић П. 1975
Палеографија римских натписа у Горњој Мезији, Београд 1975.

Sergejevski D. 1963
Rimski rudnici željeza u sjeverozapadnoj Bosni, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* XVIII, Sarajevo 1963, 85-102.

Шафарик Ј. 1941-1948
Извештај др Јанка Шафарика из год. 1865 о његовом археолошком путовању, *Споменик Српске краљевске академије* XCVIII, Београд 1941-1948, 257-268.

Римска фигурина са Рудника

Један од најзанимљивијих и најрепрезентативнијих предмета који су пронађени на Руднику јесте нага женска фигурина израђена од бронзе. Откривена је 2001. године приликом обраде малињака, на имању Душка Мирковића, на дубини од 0,30 m. Место налаза је потес Салаша, који се налази 1 km западно од варошице Рудник. Према речима Д. Мирковића на истом месту је раније пронађена

Ископана бронзана фигурина, изведена у техници пуног ливења, дуга је 10 cm, а тешка 116 gr. Сачувана је цела. На неким местима примећује се зелена патина. Статуета приказује нагу фигуру у лежећем положају, слободно и немарно растављених бедара, у сну склопљених

композиција коју су чинила три коња, кола и ратник са копљем у руци. Тропрег је био поклоњен школи на Руднику али је временом изгубљен.

очних капака. Обе руке је подигла и ставила под главу. Фигурина лежи на десној страни. На горњем делу леђа примећује се кружна перфорација, док се са исте стране на глутеу налазе два реда рупица. У једном реду има 4, а у другом 3 рупице – могуће да је била у склопу веће композиције или је била постављена на постоље. Лева нога је

спуштена и савијена у колелу, док је десна испружена и подигнута, са стопалом које се налази у мало неприродном положају. На телу су приказане нежне дојке. Фигурина нема изражене женске гениталије, док је пупак означен. Примећује се урез на десној страни бедра настао приликом вађења из калуца. Глава је забачена уназад, и окренута на десну страну. Лице је пуније, високог чела. Очи су затворене. Уста су мала и затворена, а нос сразмеран читавом лицу. Валовита коса која прекрива уши, скупљена је у чвор на потиљку.

Фигурина је пронађена у калуци од глине у облику квадра, који је власник разбио и употребио за радове. Иако калуп није сачуван, овај податак нам говори да је статуета изливена у локалној радионици.

Горња Мезија се налази у средишту Балкана који је због свог географског положаја у античкој епохи имао изузетан историјски значај. Копненим путем дуж Саве везана је за Италију, а дуж Мораве па преко Вардара за Грчку. Тако је од давнина у размени културних добара била изложена утицајима обе класичне матичне области. Стварањем локалних прерађивачких и занатских центара, већ средином I века, израђивани су предмети по укусу и моди које су собом донели римски освајачи. Упоредо са делатношћу тих нових центара наставио се и рад локалних

занатлија који су производили предмете по постојећим, старијим узорима и на тај начин задовољавали потребе локалног становништва. Подручје данашње Србије, у мирном и богатом II веку, свакако је било већ на таквој културној висини да је фигурина могла бити тамо израђена.

Највећи број статуета био је импортован или израђиван за опрему домаћих олтара (*lararium*), али је изван њихов број несумњиво имао вотивни карактер.¹ Фигурална пластика заузима важан део уметничког занатства, а такође и значајно место у историји уметности. Бронза као материјал, због своје постојаности, одређене племенитости и великих могућности обраде, имала је у античком свету врло широк спектар примене. Од оних су израђивани разни предмети, од оних за свакодневну употребу до предмета високе естетске вредности.² Римске бронзане статуете су због своје величине пуно ливене и само су изузетно шупље. Велике радионице поседовале су моделе који су били познати у читавој Империји, на основу којих су израђивани предмети. Поједине предмете или типове, налазимо на ограниченом простору и тада их можемо

¹ М. Величковић, *Римска ситна бронзана пластика у Народном музеју*, Београд 1972, 7.

² Група аутора, *Античка бронза Сингидунума*, Београд 1997, 15-16.

повезати са одређеним, пре свега културним кругом или модом у некој од провинција Царства. Фигурина са Рудника је израђена у стилу чистог римског реализма у ситној, округлој пластици. Она је изванредан

Праксителова скулптура, и поред тренутне сете и замишљености одише ведрином и радошћу, оптимизмом и идиличним сижеима. То је снажна уметничка личност, истанчаног укуса и изванредне осетљивости, пун префињеног осећања за ритам и хармонију, али и креативне смелости која му је дозвољавала

предмет ове врсте, који снажно узбуђује посматрача својом лепотом. Чест узор за ситну пластику грчког и хеленистичког доба, а касније и римског, јесте монументална пластика класичног периода Грчке. Ова статуета се по инспирацијама које су надахнуле уметника на овакво стварање везује за круг Праксителове уметности.

да одступи од старијих канона који су се од Поликлета и Фидије одржавали све до његовог времена.³

Мотив уснуле људске фигуре је чест у уметности античког периода. Поред женске представе Аријадне, тако је приказиван и Хермафродит, а мотив уснулости се јавља и у миту о Ендимиону.

Представа Аријадне је омиљени мотив грчке, а нарочито римске уметности. Она инспирише уметнике не само у скулпторалној пластици, већ и на рељефу, вазама, мозаицима, новцу, огледалима и другим видовима уметности. У архајском периоду, представљана је уз Тезеја који убија Минотаура или у колу у којем играју ослобођени атински младићи и девојке. У хеленистичком и римском добу најчешће су представе напуштене Аријадне. Дионис и Аријадна су углавном окружени еросима, сатирима, менадама и нимфама.

Уснула Аријадна се углавном приказује у полулежећем или лежећем положају са подигнутим рукама изнад главе и сненим погледом. Горњи део тела је приказиван наг, док је преко доњег дела тела пребачен лагани хитон. Ноге су углавном прекрштене у чланцима. Лик Аријадне

постепено се мењао и постајао све ближе дионисијској оргијастичкој сцени. Често се тешко може разлучити да ли је реч о Аријадни, баханткињама или нимфама. Нимфе су представљане у лежећем положају, обнажених груди, ослоњене на преврнуту посуду из које се излива вода. Мотив уснуле Аријадне је чест, али је она увек представљана са прекрштеним ногама и доњим делом тела који је прекривен. Пошто је ова фигурина вероватно била предвиђена да стоји на неком предмету, није искључено да јој је био предвиђен и прекривач од органског материјала.

Главну тешкоћу у решавању идентификације статуете представља непостојање оваквог начина приказивања наге фигуре са којом бисмо могли да успоставимо аналогије.

У грчкој и римској уметности велики скулптор или значајан човек давао је и одређивао тип портрета у једном времену, па је био узор по коме су други радили. Један врло типичан и важан детаљ на женским портретима, који олакшава њихово датовање јесте начин чешљања косе. Та мода је краткотрајна и везана за двор, тј. за царицу која је диктирала начин чешљања и облачења. Иако је коса фигурине немарно обрађена, тип фризура указује на II-III век н.е.

³ B. Gavela, *Istorija umetnosti antičke Grčke*, Beograd 2002, 254.

Мада висока само 10 cm, фигурина са Рудника изненађује својом необичном лепотом и изражајношћу. Меки и заобљени облици, као и хармоничан однос површина одају нам мајстора љупкости и чулног оживљавања пути. Значај фигурине са Рудника лежи првенствено у томе што она представља локални производ, израђен током II-III века н.е.

Литература

- J. Boardman, *Greek Art*, London 1996.
- М. Величковић, *Римска ситна бронзана пластика у Народном музеју*, Београд 1972.
- В. Gavela, *Istorija umetnosti antičke Grčke*, Beograd 2002.
- М. Грбић, *Одабрана грчка и римска пластика у Народном музеју у Београду*, Београд 1958.
- Група аутора, *Antička bronza u Jugoslaviji*, Beograd 1969.
- Група аутора, *Античка бронза Сингидунума*, Београд 1997.
- Група аутора, *Антички портрет у Југославији*, Novi Sad 1987.
- М. Живић, *Felix Romuliana, 50 година одгонетања*, Зајечар 2003.
- Г. Каровић, Сребрно огледало са рељефном представом из Виминацијума, у: *Радионице и ковнице сребра*, Београд 1995, 217–226.
- А. Лаловић, Мит о Дионису у иконографској декорацији Ромулијане, у: *Уздарје Драгославу Срејовићу*, Београд 1997, 437–443.
- А. Лаловић, Скулптура Аријадне из Ромулијане, у: *Vestigatio vetustatis Александрина Цермановић-Кузмановић*, Београд 2001, 235–245.
- Б. Ломовић, *Бронзана лепотица*, чланак објављен у *Политици* 12. септембра, Београд 2001, 15.
- И. Поповић, Експлоатација сребрне руде и пут до финалних производа, *Античко сребро у Србији*, Београд 1994, 13–19.
- G. Richter, *The Sculpture and Sculptors of the Greeks*, London 1950.
- М. Р. Радојевић, *Рудник у прошлости*, Београд 1971.
- М. Ружић, *Култна бронзана пластика у римским провинцијама северног Балкана*, докторска дисертација, Београд 2006.
- Д. Срејовић, А. Цермановић-Кузмановић, *Римска скулптура у Србији*, Београд 1987.
- Д. Срејовић, А. Цермановић-Кузмановић, *Речник грчке и римске митологије*, Београд 1992.
- С. Станојевић, Рудничко-таковска област у време Римског Царства, *Зборник радова Музеја рудничко-таковског краја*, број 2, Горњи Милановац 2003, 19–45.
- Lj. Tadin, *Sitna rimska bronzana plastika u jugoistočnom delu provincije Panonije*, Beograd 1979.
- М. Томовић, *Roman Sculpture in upper Moesia*, Beograd 1992.
- А. Цермановић-Кузмановић, *Римско стакло*, Београд 1991.
- А. Цицовић, Римска фигурина са Рудника, *Зборник радова Музеја рудничко-таковског краја* 3-4, Горњи Милановац 2006, 31–46.

ОСТАВЕ РУДНИЧКО-ТАКОВСКОГ КРАЈА

1. АНТИКА

Римско сребрно посуђе из Горњих Бранетића

Римска плоча са локалитета Велики Штурац на Руднику

Римска фигурина са Рудника

Издавачи:

Музеј рудничко-таковског краја, Горњи Милановац

Народни музеј у Београду

За издаваче:

Борисав Челиковић

Тајјана Цвјетићанин

Аутори поставке:

Аца Борђевић

Весна Радић

Ана Цицковић

Техничка реализација поставке:

Горан Богојевић

Аутори текста:

Ивана Поповић, Археолошки институт, Београд

Веселинка Нинковић, Народни музеј у Београду

Ана Цицковић, Музеј рудничко-таковског краја

Каталожке јединице:

Деана Ратковић, Народни музеј у Београду

Веселинка Нинковић, Народни музеј у Београду

Конзервација и реставрација камене плоче:

Слободан Савић, Народни музеј у Београду

Графичка опрема:

Вељко Тројанчевић

Аутори фотографија:

Небојша Борић

Саша Савовић

Штампа: Codex Print, Gornji Milanovac

Тираж: 500

ISBN: 978-87-7269-101-6

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

069 . 51 : 904 (497 . 11) (083 . 824)

739 . 5 . 032 "652" (497 . 11) (083 . 824)

902 . 01 (497 . 11)

ОСТАВЕ рудничко-таковског краја : Галерија
Музеја рудничко-таковског краја, Горњи Милановац,
15. април - 15. мај 2009. 2, Антика / [аутори фотографија
Небојша Борић, Саша Савовић]. - Београд : Народни музеј ;
Горњи Милановац : Музеј рудничко-таковског краја, 2009
(Горњи Милановац : Codex Print). - 31 стр. : илустр. ; 16 x 16 cm

Тираж 500. - Напомене и библиографске референце уз текст.
- Библиографије : стр. 16-17, 26, 31. - Садржај с насл. стр. :
Римско сребрно посуђе из Горњих Бранетића / Ивана
Поповић. Римска плоча са локалитета Велики Штурац на
Руднику / Веселинка Нинковић. Римска фигурина
са Рудника / Ана Цицковић.

ISBN 978-86-7269-101-6 (HM)

- a) Народни музеј (Београд) - Збирке - Изложбени каталози
- b) Посуђе, римско - Рудничко-таковски крај - Антика
- Изложбени каталози
- c) Археолошке оставе - Рудничко-таковски крај

COBISS.SR-ID 157881356

IMP GAES L SEPTIMIVS
SEVERVS PER AVG TEM PL
TERRE MATRIS CONE APS
VAE RESTITVIT SVBCVRA
CASSELI VRINI PRO AVG
INSTANTIA REVDANICEVTYCHE
TE ET P AEL MVCIANO COLON